

Elisa Chiorrini, *Corso di greco biblico. Fonetica, morfologia e note di sintassi* (Analecta 93; Milano: Terra Santa 2022). Ss. 543. 39 EUR. ISBN 979-12-5471-133-0

ANDRZEJ PIWOWAR

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, andrzej.piwowar@kul.pl

Autorka najnowszego podręcznika w języku włoskim do nauki biblijnego języka greckiego jest wykładowcą morfologii greckiej, wprowadzenia do krytyki tekstu oraz wspólnie z Rosario Pierrim prowadzi wykład z krytyki tekstu i metodologii egzegetycznej Nowego Testamentu w Studium Biblicum Franciscanum w Jerozolimie. Wcześniej wykładała również język koptyjski saidzki (sahidycki). Przed rozpoczęciem studiów biblijnych ukończyła w 2000 roku studia matematyczne na uniwersytecie w Pizie. Następnie w 2013 roku uwieńczyła swoje studia biblijne licencjatem z nauk biblijnych i archeologicznych na uczelni, na której obecnie pracuje. W 2018 roku obroniła zaś tam swój doktorat *Iterazioni sinonimiche nella Lettera di Giacomo. Studio lessigrafico ed esegetico*¹. Jest autorką dziewięciu artykułów naukowych oraz czterech recenzji.

Oceniany podręcznik charakteryzuje się bardzo rozbudowaną i złożoną strukturą, która obejmuje: słowo wstępne, właściwy wstęp, wykaz skrótów, bibliografię, uwagi wstępne, dwadzieścia lekcji, wykazy (według kolejności: spójników, partykuł, przyimków, wykrzykników), końcówki deklinacji oraz koniugacji; po nich następują paradygmaty odmian czasowników greckich, a następnie został podany słownik włosko-grecki. Całość zaś dzieła zamykają trzy indeksy: cytowanych wersetów biblijnych, tematyczny oraz słów greckich występujących w podręczniku. Z samej struktury prezentowanego podręcznika można się przekonać, że Chiorrini postanowiła przygotować dzieło poważne, dobrze przemyślane i zaplanowane (autorka potwierdza to we Wstępie na s. VII) oraz że starała się ułatwić uczącemu się biblijnej greki jego studium i poznawanie tegoż języka, czemu służą wszystkie aneksy zawierające podsumowania wcześniej poznanych form i części mowy, indeks tematyczny oraz słownik włosko-grecki ułatwiający przygotowanie zaproponowanych w podręczniku ćwiczeń polegających na tłumaczeniu zdań z języka włoskiego na grecki. Z punktu widzenia studenta lepiej byłoby, gdyby autorka podręcznika na końcu swego dzieła

¹ E. Chiorrini, *Iterazioni sinonimiche nella Lettera di Giacomo. Studio lessigrafico ed esegetico* (Analecta 89; Milano: Terra Santa 2020).

umieściła słowniczek grecko-włoski, a nie jedynie wykaz słów greckich wraz z odsyłaczami do poszczególnych stron, na których dane słowo pojawiło się po raz pierwszy. Uczący się greki za pośrednictwem *Corso di greco biblico* pozna w sumie 920 słów greckich (264 czasowniki proste [nie licząc dalszych 200 czasowników złożonych], 444 rzeczowniki i 122 przymiotniki – zob. s. IX). Wybór zaproponowanych do nauczania się słów został oparty na ich częstotliwości występowania przede wszystkim w NT, ale również w LXX.

W słowie wstępnym do podręcznika Rosario Pierri wskazuje na jego oryginalność i nowatorskość. Metoda nauczania zaproponowana przez Chiorrini nie opiera się głównie na uczeniu się bazującym na pamięciowym opanowaniu gramatyki, choć jak zaznacza ten znany filolog, jest ono również ważne w nauce każdego języka, lecz przede wszystkim na technice analizy rozpoczynającej się od poszczególnych słów i rozciągającej się w dalszym etapie na analizę większych jednostek tekstu – fraz, a następnie całych zdań, zarówno prostych, jak i złożonych. Temu sposobowi nauczania greki towarzyszą wyjaśnienia i definicje, które pozwalają, zdaniem Pierriego, na wygodny i odpowiedni sposób uczenia się poszczególnych kategorii gramatycznych i składniowych. W centrum tej metody nauczania greki znajduje się rdzeń danego słowa, wokół którego krążą różne komponenty morfologiczne, przy pomocy których tworzone są słowa wyrażające właściwe znaczenia i odpowiednie treści.

Powyższą opinię Pierriego autorka potwierdza we Wstępie do podręcznika, stwierdzając, że zgodnie z tradycją nauczania języka greckiego w Studium Biblicum Franciscanum, będzie opierała się na historycznym rozwoju języka greckiego, aby przekazać uczącemu się podstawy filologiczne *koiné* i ukazać specyfikę tej formy języka greckiego. Chiorrini deklaruje również, że w nauczaniu słownictwa greckiego będzie opierała się na rdzeniach słów greckich, aby ułatwić studentom nauczanie się jak największej liczby słów, oraz że w nauczaniu biblijnej greki nie będzie rozróżnienia na grekę Nowego Testamentu i tę Septuaginty, ale będą one nauczane razem, ponieważ celem uczenia się języka greckiego jest poznanie greki biblijnej, a więc zarówno NT, jak i ST – LXX (por. s. VII).

Niestety trudno jest odnaleźć to założenie podręcznika, o którym mówią Pierri i Chiorrini, w samej jego treści. Być może w toku prowadzonych zajęć jest ono realizowane, ale w treści podręcznika przejawia się ono jedynie w zwróceniu uwagi na budowę poszczególnych słów (zostały podane rdzenie i uczący się poznaje sufiksy, za pomocą których zostały utworzone poszczególne słowa – zwłaszcza rzeczowniki i przymiotniki).

Autorka podręcznika deklaruje na s. VIII, że jej celem nie było opracowanie gramatyki naukowej, lecz podręcznika do nauki podstaw greki biblijnej, stąd jego tytuł *Corso di greco biblico* (*Kurs greki biblijnej*). W samym tekście podręcznika można dostrzec dwa poziomy: podstawowy i pogłębiony. Zostały one wyróżnione za pomocą różnej wielkości fontu, ten drugi zapisany jest mniejszym rozmiarem i pozwala na

pogłębienie oraz pełniejsze zrozumienie treści zawartych w poziomie podstawowym. Do rozszerzonego poziomu należą np. nie tylko pogłębione objaśnienia wybranych form, ale również przykłady użycia poszczególnych czasów, trybów lub zagadnień składniowych.

Jednostki dydaktyczne, których jest dwadzieścia, pozwalają nie tylko poznać morfologię biblijnego języka greckiego, ale zawierają również podstawowe wiadomości odnoszące się do jego składni, co umożliwi pełniejsze zrozumienie zdań zawartych w ćwiczeniach i poprawne ich tłumaczenie.

Bibliografia podzielona jest na: teksty biblijne (LXX, grecki NT i Wulgatę), autorów antycznych (Józef Flawiusz i Filon z Aleksandrii) oraz narzędzia i studia, wśród których znajdują się zarówno podręczniki, gramatyki, jak i słowniki. Nie jest ona kompletna, brakuje w niej niektórych bardzo uznanych gramatyk greki biblijnej, jak np. podręczniki Jamesa Swetnama, Filippa Serafiniego czy Clifforda Sunila Ranjara. Oczywiście bibliografia podręcznika nie musi obejmować wszystkich innych podręczników lub opracowań dotyczących gramatyki greckiej, ale mogłaby zawierać więcej innych podręczników do nauki tego języka jako pomoce lub odniesienia dla uczącego się greki.

Właściwe lekcje zawierające gramatykę biblijnego języka greckiego poprzedzone są Uwagami wstępnymi poświęconymi pochodzeniu języka greckiego i jego dialektom, a w szczególności *koiné*, w którym zostały spisane księgi biblijne NT i na który przetłumaczono pisma hebrajskie tworzące ST.

Dwie pierwsze z dwudziestu jednostek dydaktycznych, analogicznie do innych podręczników do nauki greki, mają swój szczególny charakter wprowadzający w język i gramatykę tego języka. W pierwszej z nich został przedstawiony alfabet grecki ze szczegółowym podziałem wszystkich liter greckich na samogłoski i spółgłoski z ich klasyfikacją na poszczególne kategorie i grupy. Na końcu lekcji I omówione zostało zjawisko rozziwu (*hiatus*) i jego konsekwencji w języku greckim (*elizja* i *krasis*). W lekcji II autorka przedstawiła zasady fonetyki greckiej oraz formowanie się słów, opierając się na rdzeniu i różnego rodzaju sufiksach, które mają różne zadania zarówno słowotwórcze, jak i fleksyjne. Każda z tych początkowych lekcji zawiera słowniczek obejmujący rzeczowniki wszystkich trzech deklinacji, co jest nieuzasadnionym wyprzedzeniem materiału i może budzić niezrozumienie u uczącego się greki. Rzeczą charakterystyczną wszystkich słowniczków każdej z dwudziestu lekcji jest to, że obok formy podstawowej rzeczownika i jej znaczenia podany jest w nawiasie rdzeń danego słowa wraz z jego znaczeniem. Jest to zgodne z początkową deklaracją autorki, ale może wprowadzać po raz kolejny pewnego rodzaju zdziwienie studenta, zwłaszcza w przypadku słów, które mają więcej niż jeden rdzeń np.: ὁ πατήρ czy τὸ τέκνον (zob. s. 46).

Poczynając od lekcji III, rozpoczyna się poznawanie gramatyki greckiej od czasownika. Student dowiaduje się w niej o tym, czym jest czasownik oraz o kategoriach gramatycznych określających jego formy (czas, tryb i strona). Następnie poznaje

temat czasownika, koniugacje, temat czasu teraźniejszego oraz tryb oznajmujący czasu teraźniejszego strony czynnej (*indicativus praesentis activi*) zarówno koniugacji I (czasowniki nieściągnięte i ściągnięte), jak i II koniugacji. Już w tej lekcji widać pewne braki w logice prezentacji materiału teoretycznego recenzowanego podręcznika. Prezentacja odmiany *indicativus praesentis activi* czasowników I koniugacji (tych nieściągniętych) nie budzi żadnych zastrzeżeń, ponieważ został omówiony ich temat oraz końcówki osobowe, które te czasowniki przyjmują w tym trybie czasu teraźniejszego strony czynnej. Jednak w wypadku czasowników ściągniętych nie zostały podane zasady, na których opierają się ściągnięcia samogłosek α, ε i ο z samogłoskami końcówek osobowych, co znaczenie utrudnia poznanie odmiany tej grupy czasowników (nie tylko w trybie oznajmującym, ale również w pozostałych trybach i formach nieosobowych tej grupy czasowników greckich). Autorka podała jedynie odmiany tych czasowników w *indicativus praesentis activi*, co zmusza studenta do pamięciowego opanowania odmiany tych czasowników bez możliwości zrozumienia zachodzących w nich ściągnięć. Po poznaniu trybu oznajmującego czasu teraźniejszego strony czynnej czasowników I koniugacji student poznaje odmianę tych form czasowników II koniugacji, które są podzielone na trzy grupy: do pierwszej należą czasowniki, w których dochodzi do apofonii jakościowej w liczbie mnogiej (τίθημι, δίδωμι, δείκνυμι), drugą stanowi samodzielnie czasownik εἶμι, trzecią zaś czasowniki ἴστημι, ἴημι, φημί, εἶμι. Podział ten budzi zdziwienie, ponieważ nie jest oparty na jednoznacznych i oczywistych kryteriach. W słowniczku tej lekcji Chiorrini podała długą listę czasowników prostych i pochodzących od nich czasowników złożonych (trzy strony – ponad 100 czasowników) wraz z rdzeniami czasowników prostych oraz ich znaczeniem, ale nie podała żadnej informacji dotyczącej ich rekcji, co jest znacznie ważniejsze w nauce greki i bardziej przydatne w tłumaczeniu tekstów niż znajomość rdzeni, z których one pochodzą. Niestety wskazane zjawisko dotyczące nauki czasowników greckich jest powtarzane w dalszych lekcjach *Corso di greco biblico*. Na końcu jednostki dydaktycznej autorka podręcznika zaproponowała siedem różnych ćwiczeń, m.in.: tłumaczenie i analizę form czasownikowych, odmianę wybranych czasowników w *indicativus praesentis activi*. Jedno z nich jest zupełnie nieprzydatne dla uczącego się greki na poziomie podstawowym. Jest to ćwiczenie E13, w którym student ma za zadanie utworzenie tematu czasu teraźniejszego za pomocą podanych powiększeń lub podwojeń.

W lekcji IV został omówiony rzeczownik wraz z kategoriami gramatycznymi, które służą do określenia go (przypadek, rodzaj i liczba), oraz rodzajnik, który określa rodzaj rzeczownika. Następnie autorka podręcznika omawia II deklinację, prezentując odmianę rzeczowników do niej należących wszystkich trzech rodzajów oraz rzeczowników ściągniętych wraz ze zmianami w ich akcentowaniu w różnych przypadkach obu liczb. Rzeczą interesującą w tej lekcji jest podanie sufiksów, za pomocą których tworzone są rzeczowniki należące do II deklinacji (§§ 151–153). Część teoretyczna tej jednostki dydaktycznej jest zakończona wiadomościami składniowymi

odnoszącymi się do syntaktycznych funkcji mianownika, reguły odnoszącej się do użycia liczby pojedynczej orzeczenia wtedy, gdy jego podmiot wyrażony jest rzeczownikiem w rodzaju nijakim liczby mnogiej, oraz funkcji rodzajnika. W zaproponowanych na końcu tej lekcji ćwiczeniach pojawiają się zdania i syntagmy do tłumaczenia z języka greckiego na włoski i odwrotnie czy polecenie dopisania właściwych rodzajników do podanych form odmienionych rzeczowników II deklinacji lub odmiana wraz z rodzajnikami po dwa rzeczowniki każdego rodzaju II deklinacji. Jednak ostatnie z zaproponowanych ćwiczeń, w którym student ma przeanalizować i przetłumaczyć zdania i frazy, zawiera słowa i formy, których uczący się jeszcze nie zna. Co prawda zostały one podane pod tekstem tego ćwiczenia, ale materiał ten wybiega poza poznany do tej pory przez uczących się greki materiał.

W kolejnej lekcji została omówiona I deklinacja w całej swej złożoności (zarówno rzeczowniki rodzaju żeńskiego, jak i męskiego wraz z rzeczownikami ściągniętymi) oraz wyjątkami od niej. Następnie autorka przedstawiła sufiksy nominalne wykorzystywane do tworzenia rzeczowników I deklinacji. W części końcowej poświęconej składni greckiej omówiła zaś funkcje syntaktyczne biernika (*accusativus*), dokonała również wprowadzenia do przyimków i szerzej przedstawiła dwa z nich – te łączące się z akuzatiwem, czyli ἄν*a* i εἰς. Należy podkreślić, że część składniowa tej jednostki dydaktycznej została opracowana bardzo dokładnie i rzetelnie, tzn. Chiorrini przedstawiła wszystkie funkcje składniowe akuzatiwusa oraz użycia omówionych szerzej dwóch przyimków łączących się z tym przypadkiem gramatycznym wraz z przykładami zaczerpniętymi z Biblii. Niestety w ćwiczeniach ponownie pojawiają się zdania zawierające słowa, których studiujący grekę jeszcze nie poznał. Choć trzeba przyznać, że wszystkie one podane są wraz z ich dokładnym tłumaczeniem (np. μου „di me” czy πρὸς τὸ θεαθῆναι „per essere osservato” na s. 103) poniżej danego ćwiczenia, w którym występują.

Lekcja VI poświęcona została czasom historycznym. Rozpoczyna się od przedstawienia, w jaki sposób formowane jest powiększenie występujące w trybie oznajmującym tych czasów oraz końcówek używanych do tworzenia ich form. Następnie Chiorrini przechodzi do znaczenia i form *indicativus imperfecti activi* najpierw czasowników I, a następnie II koniugacji. Podobnie jak w przypadku form trybu oznajmującego czasu teraźniejszego strony czynnej, i tym razem autorka podręcznika nie podała reguł odnoszących się do ściągnięć samogłosek końcowych z samogłoskami końcówek, a przedstawiła jedynie formy odmienione czasowników kontrahowanych. W drugiej części tej lekcji dotyczącej składni zostały omówione funkcje składniowe genetiwusa oraz przyimki, które łączą się z tym przypadkiem. Podobnie jak w lekcji poprzedniej, ta część tej jednostki dydaktycznej została opracowana dokładnie i nie budzi najmniejszych zastrzeżeń. W ćwiczeniu E32 (s. 124) ponownie pojawiają się słowa i formy, których uczący się jeszcze nie zna, ale podobnie jak we wcześniejszych ćwiczeniach, podane są poniżej dokładne tłumaczenia nieznanych jeszcze słów i form, co umożliwi przetłumaczenie podanych zdań.

Kolejna lekcja (VII) rozpoczyna się od omówienia odmiany przymiotników I kategorii/klasy zarówno tych prostych, jak i ściągniętych. Po nich zostają przedstawione sufiksy używane do tworzenia przymiotników tej grupy. Również druga część tej jednostki dydaktycznej poświęconej składni greckiej dotyczy przymiotników – ich funkcji syntaktycznych oraz pozycji. Na końcu zostały podane przyimki łączące się zarówno z akuzatiwem, jak i genetiwem. Ćwiczenia zaproponowane na końcu tej lekcji w sposób szczególny dotyczą oczywiście poznanych przymiotników oraz ich funkcji atrybutywnej lub predykatywnej.

W lekcji VIII zostały przedstawione zaimki wskazujące oraz strona medialna i bierna *praesentis* i *imperfectum* czasowników I koniugacji. Po raz kolejny Chiorrini, omawiając powyższe formy czasowników ściągniętych, nie podała żadnych zasad kontrahowania się samogłoski tematycznej (-ε, -α i -ο) z samogłoskami końcówek osobowych. W części poświęconej składni omówiła funkcje syntaktyczne datiwu oraz przyimki łączące się wyłącznie z tym przypadkiem gramatycznym, ograniczając rolę składniową syntagmy *ἐν* + *dativus* jedynie do wyrażenia miejsca i narzędzia (§ 235), co jest dość poważnym uproszczeniem i zarazem błędem. W ćwiczeniu E39, które polega na dokonaniu analizy oraz przetłumaczeniu podanych zdań, w zaproponowanych przez autorkę tekstach greckich pojawiają się słowa, których uczący się greki jeszcze nie poznał i nie zostały one umieszczone, jak do tej pory, poniżej ćwiczenia, aby pomóc w tłumaczeniu zdań greckich. Są to np. czasownik ἀκολουθεῖω i rzeczownik γογγυσμός.

Lekcja IX poświęcona jest III deklinacji. Zostały w niej omówione wszystkie podgrupy tej deklinacji razem, co sprawia, że zawiera ona bardzo dużo nowych informacji i odmian do opanowania przez studenta.

W kolejnej jednostce dydaktycznej (lekcja X) Chiorrini omówiła tryb rozkazujący czasu teraźniejszego wszystkich trzech stron czasowników I koniugacji oraz jedynie dwóch czasowników spośród tych należących do II koniugacji (τίθημι i εἶμι). Informacje dotyczące odmiany pozostałych czasowników II koniugacji można odnaleźć w pogłębieniu gramatyki na s. 185 pod paradygmatami *imperativus praesentis activi*. Tabelę z ich odmianami można odnaleźć dopiero na końcu podręcznika w aneksie zatytułowanym *Coniugazioni* (s. 415–452). Autorka mogła więc odesłać studenta do właściwych stron, zamiast odmianę tych brakujących imperatywów czasowników II koniugacji prezentować w pogłębieniu. Należy zauważyć, że nie został podany żaden przykład, w jaki sposób należy tłumaczyć formy *imperativus praesentis*. Uczący się greki musi domyślić się, jak to czynić z teoretycznego opisu znaczenia tej formy gramatycznej (zob. § 254) lub sięgnąć do pogłębienia, w którym obok imperatywów czasu teraźniejszego znajdują się również imperatywy aorystu i *perfectum*, co utrudnia poznanie znaczenia *imperativus praesentis*. Następnie zostały podane i omówione zaimki osobowe i dzierżawcze. W części dedykowanej wiadomościom dotyczącym składni języka greckiego zostały wymienione przyimki, które mogą łączyć się ze wszystkimi trzema przypadkami zależnymi.

Lekcja XI zawiera prezentacje koniunktywów oraz optatywów czasu teraźniejszego wszystkich trzech stron czasowników I i II koniugacji. Przy czym, podobnie jak w lekcji poprzedniej, spośród czasowników II koniugacji zostały przedstawione formy *coniunctivus praesentis* jedynie trzech czasowników (τίθημι, δίδωμι i εἰμί; zob. § 271), zaś optatywów jedynie dwóch (τίθημι i εἰμί; zob. § 276). Ponownie brakuje przykładów, jak należy tłumaczyć podane formy czasownikowe. Zostały one umieszczone w pogłębieniach, ale można w nich znaleźć formy, których uczący się greki jeszcze nie zna (np. *coniunctivus aoristi activi* διέλθωμεν, *coniunctivus perfecti medio-passivi* ὄσιν τετελειωμένοι, *optativus aoristi* ἐπιτιμήσαι czy *optativus medio-passivi* εἴη...εὐλογημένος). Autorka, omawiając ten tryb, nie wspomniała o jego najczęstszym zastosowaniu w grece biblijnej, a mianowicie o użyciu go w zdaniach podrzędnych celowych i skutkowych wprowadzonych przez ἵνα lub ὅπως. Choć w Rz 6,1, podanym jako przykład zastosowania koniunktywu, występuje właśnie to użycie tego trybu, to niestety autorka nawet nie zauważyła go, podkreślając jedynie *coniunctivus deliberativus* ἐπιμένωμεν. W dalszej części gramatycznej Chiorrini podała spójniki (łącznie, rozłączne, przeciwstawne i wyjaśniające) oraz partykuły. W ostatniej części tej jednostki dydaktycznej zostały przedstawione najważniejsze wiadomości dotyczące budowy i podziału zdań wraz z ich krótkimi opisami.

W lekcji XII zostały omówione formy bezokolicznika czasu teraźniejszego obu koniugacji oraz zaimki wzajemności i zwrotne, zaś w części drugiej, odnoszącej się do składni języka greckiego, rodzaje zdań podrzędnych oraz funkcje składniowe bezokolicznika, które zostały przedstawione dość pobieżnie i zdawkowo. Przytoczone przykłady w pogłębieniach materiału ponownie zawierają formy nieznanne studentowi i choć są przykładami przedstawionych funkcji syntaktycznych bezokoliczników, to jednak są dość trudne do ich zrozumienia. Należy zwrócić uwagę, że brakuje w tej lekcji omówienia konstrukcji *accusativus cum infinitivo*, która przecież często pojawia się na kartach greckiego tekstu Biblii.

W lekcji XIII uczący się greki poznaje formy imiesłowu czasu teraźniejszego strony czynnej i medialno-biernej obu koniugacji. W wypadku II koniugacji podane zostały nominatywy i genetywy najważniejszych czasowników do niej należących (wyjątek w stosunku do poprzednio przedstawionych form czasowników tejże koniugacji). Również część składniowa tej jednostki dydaktycznej została poświęcona participiom, tzn. ich funkcjom syntaktycznym w języku greckim.

W lekcji XIV został omówiony aoryst. Autorka podręcznika wprowadziła i przedstawiła wszystkie rodzaje aorystu (sygmatyczny, mocny, rdzeniowy) wszystkich trzech stron (najpierw czynnej, następnie biernej i na końcu medialnej) obu koniugacji równocześnie. Zawarte w tej jednostce tematycznej tabeli przedstawiające dokładną odmianę poszczególnych trybów aorystu w trzech stronach pozwalają na szczegółowe zapoznanie się z wszystkimi formami tego czasu. W części poświęconej składni greckiej zostały omówione zdania podrzędne.

W lekcji XV Chiorrini zapoznaje uczącego się greki z zaimkami: pytajnym i nieokreślonym (τίς i τις), względnym określonym i nieokreślonym oraz przymiotnikowymi. W części zaś poświęconej syntaksie omawia zdania podrzędne względne.

Lekcja XVI wprowadza czas przyszły. Analogicznie do prezentacji aorystu w lekcji XIV zostały omówione wszystkie rodzaje *futurum* wszystkich trzech stron wraz z ich formami. Niestety zbyt pobieżnie zaprezentowano formy asygnatyczne czasu przyszłego (ściągnięte) w § 356. Autorka podręcznika przedstawiła również formy optatiwu czasu przyszłego, które w grece biblijnej nie występują. W drugiej części tej jednostki dydaktycznej omówiła zdania warunkowe wszystkich czterech rodzajów.

W lekcji XVII uczący się greki biblijnej poznaje formy kolejnego czasu gramatycznego, którym jest *perfectum*. Po omówieniu znaczenia tego czasu Chiorrini opisała tworzenie się reduplikacji, a następnie przeszła do prezentacji poszczególnych rodzajów *perfectum* w zależności od tematu czasownika. Podane tabele zawierające formy wszystkich trybów *perfectum* szczegółowo i dokładnie pozwalają poznać odmianę czasowników w tym czasie. W § 385 autorka podręcznika przedstawiła zmiany spółgłosek, do jakich dochodzi podczas odmiany czasowników, których tematy zakończone są spółgłoskami w odmianie ich w stronie medialno-biernej *perfectum*. Uczyniła to, opierając się jednak nie na poszczególnych grupach spółgłosek kończących temat czasownika, ale na początkowej spółgłosce/spółgłoskach końcówki osobowej, co wydaje się być mniej czytelne. W części poświęconej zagadnieniom składniowym zostały omówione zdania czasowe.

Kolejna jednostka dydaktyczna (lekcja XVIII) poświęcona jest poznaniu greckiego czasu zaprzeczonego (*plusquamperfectum*) wszystkich trzech stron. W drugiej części, dotyczącej gramatyki, uczący się języka greckiego poznaje odmianę wszystkich rodzajów przymiotników należących do II klasy lub grupy przymiotników. Natomiast w części ostatniej, poświęconej zagadnieniom składniowym, zostały przedstawione zdania wyrażające cel lub skutek.

Przedostatnia lekcja (XIX) podręcznika rozpoczyna się od omówienia form *futurum perfectum*, które w praktyce w stronie czynnej pokrywają się z konstrukcją peryfrastyczną wyrażającą czas przyszły dokonany, zaś w stronie medialno-biernej są równoważne z formami czasu przyszłego strony medialnej. Najczęściej w podręcznikach do greki biblijnej podkreśla się, że nie ma żadnych różnic morfologicznych pomiędzy formami czasu przyszłego niedokonanego i dokonanego i że jedynie najbliższy kontekst pozwala dokładnie określić, czy daną formę *futurum* należy uznać za dokonaną czy też niedokonaną. Wobec tego dziwi wprowadzenie form czasu przyszłego dokonanego w podręczniku Chiorrini. Następnie zostają omówione formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotników I i II kategorii/klasy oraz przysłówki wraz z ich stopniowaniem. Jednak w omówieniu porównań nie została przedstawiona rola genetiwu ani syntagmy ὑπό + *genetivus*. W części zaś poświęconej składni zostały omówione zdania podrzędne zezwalające, względne ograniczające i wyłączające.

W ostatniej jednostce dydaktycznej (lekcja XX) uczący się greki poznaje liczebniki oraz wykrzykniki. W części poświęconej zagadnieniom składniowym zostały przedstawione zdania podrzędne porównawcze i zdania okolicznikowe sposobu.

Celem tej długiej części recenzji, omawiającej zawartość poszczególnych jednostek dydaktycznych, było wskazanie, w jaki sposób Chiorrini „zorganizowała” swój podręcznik do nauki greki biblijnej, tzn. w jakiej kolejności wprowadza poszczególne zagadnienia odnoszące się do morfologii i składni tego języka. Jak można się przekonać, autorka *Corso di greco biblico* uporządkowała materiał w sposób logiczny, który pozwala na stopniowe poznawanie gramatyki greckiej, bazujące na przyjętej przez nią metodzie, która koncentruje się wokół tematów słów i na nich się opiera. Można jednak zauważyć, że w niektórych lekcjach został nagromadzony zbyt obszerny materiał do nauczenia się, co może utrudniać jego opanowanie. Z tej uwagi natury merytorycznej odnoszącej się do podręcznika można również wysnuć spostrzeżenie dotyczące jego aspektu dydaktycznego. Podzielenie całości gramatyki greckiej jedynie na dwadzieścia jednostek dydaktycznych sprawia, że są one zbyt obszerne, aby omówić je w ciągu jednych zajęć, nawet jeśli trwałyby one półtorej godziny. Oczywiście jedną lekcję można omawiać w ciągu kilku zajęć (dwóch lub trzech), ale wtedy pojawia się problem ćwiczeń, tzn. uczący się studiują teorię i dopiero co kilka zajęć mogą utrwalić ją praktycznie, robiąc odpowiednie ćwiczenia.

Odnosnie do samych ćwiczeń zawartych w podręczniku, należy podkreślić, że są one zróżnicowane, tzn. uczący się ma wykonać różne zadania, co pozwala mu na lepsze opanowanie materiału teoretycznego, np. ma odmienić jakieś słowa według wzoru, który poznał w czasie danej lekcji, przetłumaczyć podane zdania zarówno z języka greckiego na język włoski, jak i z włoskiego na grecki (jest to zadanie o wiele trudniejsze, ponieważ wiele zdań można przetłumaczyć na różne sposoby, co sprawia, że podczas sprawdzania i omawiania tego rodzaju ćwiczeń trzeba poświęcić na to znacznie więcej czasu i uwagi, aby omówić różne możliwości przetłumaczenia jakiegoś tekstu na język grecki) czy też dokonać analizy podanych tekstów. Bogactwo form wyrażone w ćwiczeniach jest niewątpliwym atutem recenzowanego podręcznika. Choć, jak zostało zaznaczone wcześniej, w ćwiczeniach początkowych lekcji występują formy i słowa, których uczący się jeszcze nie zna, i choć zostały one tamże wyjaśnione i przetłumaczone, to jednak nie powinny znaleźć się w ćwiczeniach na danym poziomie znajomości gramatyki przez uczącego się greki.

W niektórych lekcjach zostały wprowadzone wiadomości, które nawiązują do omawianych w nich treści, ale wyprzedzają wiedzę uczącego się, przez co nie są zrozumiałe. Odnosi się często wrażenie, że autorka starała się zawrzeć w danej lekcji zbyt wiele informacji, które na danym etapie poznawania języka greckiego niczemu nie służą, a wręcz zaciemniają jego znajomość poprzez niedostosowanie wiadomości do poziomu uczącego się. Przykładem mogą być informacje dotyczące rodzaju rzeczowników w § 134 odwołujące się do przymiotników, których student jeszcze nie zna, oraz rzeczowników mogących mieć dwa rodzaje gramatyczne (męski i żeński).

Ostatnia część podręcznika Chiorrini rozpoczyna się od zestawienia najpierw spójników, przyimków oraz wykrzykników. Jest to zupełnie niepotrzebne, ponieważ wszystkie te słowa powinny znajdować się z podaniem ich znaczenia w słownikach zawartych w poszczególnych lekcjach i w końcowej części książki. Zamiast paradygmatów poszczególnych deklinacji i ich grup autorka gramatyki podała w §§ 448–452 jedynie końcówki odmian rzeczowników, przymiotników i zaimków odmieniających się według wszystkich trzech deklinacji. Po tych wiadomościach podsumowujących wszystkie trzy deklinacje zostały podane końcówki form czasownikowych (§§ 454–456) oraz odmiana participiów (§§ 457–462). Na dalszych stronach drugiej części podręcznika, zawierającej podsumowanie gramatyki greckiej, zostały podane pełne odmiany czasowników I i II koniugacji (§§ 463–487), następnie czasowniki nieregularne, podzielone na grupy odpowiadające budowie ich tematu (§§ 488–501). Ten sposób ich prezentacji odpowiada podziałowi tematów słownych czasowników na poszczególne grupy i jest zgodny z gramatyczną ich klasyfikacją, ale chyba lepiej podać je bez tego podziału w kolejności alfabetycznej, ponieważ uczący się greki i tak musi zapamiętać ich formy podstawowe, a zgodnie z ich podziałem podanym przez autorkę podręcznika, musi także zapamiętać, do jakiej grupy należy dany czasownik nieregularny, co wydaje się być dodatkowym obciążeniem jego pamięci. Ponadto podanie ich w kolejności alfabetycznej ułatwia odnalezienie danego czasownika nieregularnego.

Podany przed indeksami słownik włosko-grecki ułatwia studentowi wykonanie ćwiczeń polegających na przetłumaczeniu zdań z języka włoskiego na grecki zawartych prawie w każdej lekcji (wyjątek stanowią dwie pierwsze lekcje).

Podane na końcu podręcznika indeksy (miejsc cytowanych, tematyczny i słów) pomagają w owocnym korzystaniu z gramatyki, pozwalając na szybkie odnalezienie danego zagadnienia gramatycznego, jak i znaczenia danego słowa greckiego (indeks nie podaje znaczenia słowa, ale odsyła do lekcji, w której ono się pojawiło i w której zostało podane jego znaczenie). Zamiast tego ostatniego indeksu lepiej byłoby podać słownik zawierający wszystkie słowa, które pojawiły się w słownikach na końcu poszczególnych lekcji przed ćwiczeniami. Jeśli chodzi o słowniki i sposób uczenia czasowników, to ich wielkim mankamentem jest brak wiadomości odnoszących się do ich rekcji. Jest to o wiele ważniejsze dla poznającego język grecki niż wiadomości odnoszące się do tego, od jakiego rdzenia one pochodzą.

W podręczniku nie zostały podane klucze do ćwiczeń, co oznacza, że jest on przeznaczony do pracy z lektorem języka greckiego i nie może zostać wykorzystany do samodzielnej nauki greki biblijnej.

Podsumowując, należy stwierdzić, że *Corso di greco biblico* zawiera całość gramatyki biblijnego języka greckiego oraz podstawowe informacje dotyczące jego składni, które pozwalają na poznanie podstaw tego języka. Pomimo pewnych drobnych braków Chiorrini rzetelnie i solidnie opracowała jego zawartość merytoryczną

i choć zarzekała się, że jej celem nie jest przygotowanie gramatyki, ale podręcznika, to jej opracowanie ma wiele wspólnego z gramatykami, co nie znaczy, że nie jest podręcznikiem. Jako podręcznik jest raczej trudny do wykorzystania dydaktycznego ze względu na fakt, że każda z lekcji zawiera zbyt dużo materiału teoretycznego, którego przedstawienie i omówienie wykracza poza czasowe ramy jednostek dydaktycznych na uczelniach. Nagromadzenie tak wielu wiadomości w ramach jednej lekcji wynika z pragnienia Chiorrini, aby dane zagadnienia gramatyczne były skupione w jednym miejscu i omówione wspólnie bez konieczności ich rozbijania na części (to upodabnia *Corso di greco biblico* bardziej do gramatyk niż do podręcznika). Bogactwem recenzowanego podręcznika są ćwiczenia, o których była mowa powyżej. Kończąc, można powiedzieć, że ze względów merytorycznych jest to dobry i rzetelnie przygotowany podręcznik gramatyki biblijnej greki, ale trudny do wykorzystania dydaktycznego.

